De heilige steenen van Koetagedé

door

C. LEKKERKERKER.

Overgedrukt uit het Tijdschrift
voor Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde
Deel LXXVIII – Jaarg. 1938 – Afl. 2.

De heilige steenen van Koeṭagedé

door

C. LEKKERKERKER.

Koeṭagedé, ook wel genoemd Pasargedé, is het merkwaardige stadje, 6 km ten Z. O. van Jogjakarta, welbekend als de bakermat der huidige Mataramsche vorstenhuizen, als zetel van inheemschen handel en industrie en als woonplaats van welgestelde, soms zelfs rijke Javanen en hun talrijke, in één bepaalden nijverheidstak gespecialiseerde arbeiders.

Koeṭagedé is een historisch-Islamitisch en tevens een industrieel centrum. Tot het oude kedjawèngebied behoort maar weinig bouwland. Bij de instelling der nieuwe gemeenten, in samenhang met de agrarische omwenteling in de Vorstenlanden (1910 en volgende jaren), werd Koeṭagedé in vier kaloerahans verdeeld, waarvan er één het landbouwende deel insluit. Administratief is het geheel een deel van het regentschap Bantoel, doch de Soesoehoenan van Soerakarta heeft er nog zijn ambtenaren voor het hem toegewezen deel der gewijde plaatsen. Enkele van deze zijn gemeenschappelijk eigendom van Soerakarta en Jogjakarta. De zeer drukke pasar behoort den Soeltan, doch deze is verplicht een deel der inkomsten af te staan aan den Soesoehoenan. Groot is het aantal „geestelijke personen", dienstdoende bij de graven en de groote moskee der begraafplaats. De gewijde begraafplaats is een druk bezocht bedevaartsoord. Zonder toelatingsbewijs krijgt men geen entrée tot de vorstengraven. In tegenstelling met Padjang, Karta, Plèrèd en Kartasoera is Koeṭagedé een drukke plaats gebleven nadat de verblijfplaats van den vorst naar elders was verlegd. Een der redenen daarvan is de aanwezigheid der gewijde graven.

Te Koeṭagedé hadden hun dalem en liggen begraven:

De petinggi *Kjahi Gedé Pamanahan* (? — 1575);



Panembahan Soeta Widjaja (1575 — 1601), bekend gebleven als *Panembahan Sénapati*, na 1582 als bezitter van de macht over Padjang ook wel Soeltan genoemd en beschouwd als stichter van het Mataràmsche rijk;

Panembahan Mas Djolang (1601 — 1613), overleden te Krapyak en daarom bekend gebleven als Panembahan Séda Krapyak.

Diens zoon *Radèn Rangsang*, als vorst *Panembahan Tjakrakoesoema* geheeten, in 1628 Soesoehoenan, in 1630 Soeltan en na zijn dood in 1645 bekend gebleven als *Soeltan Agoeng*, woonde aanvankelijk in den kraton te Koeṭageḍé, doch vertoefde meestal op een door hem gesticht buitenverblijf in de niet-ommuurde désa Karta. Hij liet den kraton te Plèrèd bouwen en stichtte de nieuwe begraafplaats te Imagiri, waar hij werd begraven.

Koeṭageḍé was dus vorstenverblijf van ± 1550 tot eenige jaren na 1613; Karta, op 3 km van Koeṭageḍé, tot ong. 1645; Plèrèd van 1645 — 1677 en Kartasoera van 1681 tot 1743.

Van station en pasar te Koeṭageḍé Zuidwaarts gaande, ziet men spoedig rechts een mooi beschaduwd plein; daarachter liggen de historische moskee en begraafplaats, beide met een groot aantal gewijde tradities en heiligdommen, door het volksgeloof tenminste als zoodanig beschouwd.

Ten Z. der begraafplaats liggen nog enkele resten van den vroegeren kraton; daarnaast een pleintje met vier zeer oude waringins. Tusschen twee van deze is een open gebouwtje met pannen dak gezet; onder dat dak ligt een groote steen of zerk met inscripties; vóór de stijlen vindt men vier vrij regelmatig afgeronde groote steenen. De zerk is een „watoe gilang" (glimmend-zwarte); de inscriptie is gesteld in de Latijnsche, Fransche, Nederlandsche en Italiaansche talen en bevat ook een jaartal en enkele Engelsche woorden. De ronde steenen staan plaatselijk bekend als „watoe tjanṭèng".

Voor de bevolking behooren deze steenen tot de „heilige" dingen van Koeṭageḍé. Hun afkomst en oorspronkelijke beteekenis liggen nog in het duister; de naam van den auteur van het inschrift is nog niet bekend geworden.

De inscriptie van den watoe gilang.

De ons bekend geworden litteratuur over den watoe gilang van Koeṭageḍé omvat:

Dr. S. A. BUDDINGH. Pâsar Gedé. Tijds. voor Neerland's Indië, 2e jg. Dl. I, 1839, p. 45-47. Met eene „plaat of teekening, waarop de inscriptiën getrouwelijk zijn overgenomen". Hierbij behoort nog een ingezonden stuk aan de Redactie van het Tijds. van J. H. HOFMEIJER, ib. p. 201-202. *Dezelfde* bespreekt dit onderwerp nogmaals in zijn *Neerlands Oost-Indië*, I, 1859, p. 253-254.

Dr. Fr. JUNGHUHN spreekt kortelijk over den steen in zijn: Topographische . . . Reisen durch Java, 1845, S. 76 en in Tijds. v. Ned. Indië, V, 1, p. 370.

W. BARRINGTON d'ALMEIDA. Life in Java I, 1884, p. 107-118.

Dr. VAN RYCKEVORSEL. Brieven uit Insulinde, 1879, p. 85-87.

P. J. VETH. Java III, 1882, p. 636-637.

Dr. J. L. A. BRANDES, in Notulen Bat. Gen. v. K. en W., Dl. XXXVII, 1899, p. 10 sub 6e voorloopig, en in ibid. XXXVIII, 1900, p. 109-112, sub 4e, b, definitief.

Dr. I. GRONEMAN. Reisgids voor Jogjakarta en omstreken. Jogjakarta 1903. Deze gids is in 't Engelsch vertaald door A. Dolk, onder den titel: Yokyakarta and its environs. Handbook for travellers. Yokyakarta 1903. Het is opmerkelijk dat deze onvermoeibare speurder naar Jogjasche legenden dezen steen niet heeft onderzocht en er slechts even melding van maakt.

NOTO SOEROTO. De legende van den beschreven steen bij Pasar Geḍé. Nederlandsch-Indië, Oud en Nieuw. 1e j. 1916-1917, p. 319-321. Met een foto „De beschreven steen bij Pasar Geḍé" en Facsimilé van den steen.

H. J. VAN MOOK. Koeṭa Geḍé, en *idem*. Nieuw Koeṭa Geḍé. Koloniaal Tijds. 15e jg. 1926, p. 353-400 en 561-603; aldaar p. 361.

MARTA ASTANA. Patilasan kina ing Mataram. 9e j. no. 7-11 enz. overeenkomend met 24 Januari, p. 103-104, 27 Jan. p. 119-120, 31 Jan. p. 135-136, 3 Febr. p. 149-150 en 7 Febr. 1934, p. 165-166. Geill., in „Kadjawèn", het Javaansche tijdschrift, uitg. d. Volkslectuur. Aldaar Hst. 2: Bab séla gilang sarta tjanṭèng, p. 103-104.

Deze laatste auteur, die te Koeṭa Geḍé zelve woont, zegt, dat „de watoe gilang ligt binnen de poort van de baloewarti; de kleur is zwart, de vorm langwerpig vierkant, de lengte 1.40 meter, de breedte 1 meter; aan den Oostkant is hij een weinig ingedrukt of uitgehold. Men zegt dat deze steen door Kjahi Wanabaja Mangir werd gebruikt om er mee te stooten [te beuken]. Bij zijn dood werd deze begraven te Koeṭagedé, precies onder de Oostelijke marquise [het overhangende dakje] van den prabajeksa, zóó dat zijn graf voor de helft daarbinnen en voor de helft daarbuiten ligt; dit werd zóó gedaan als eene zinspeling op het feit, dat deze Kjahi Wanabaja in opstand was gekomen tegen

Kangdjeng Panembahan Sénapati, maar niettemin een schoonzoon van dezen was".

De steen, aldus vernam Buddingh, is gevonden aan het Zuiderstrand, tegelijk met twee Portugeesche schipbreukelingen, welke door de Javanen van dit oord, die nog nimmer een blanke hadden gezien, voor hun gansche leven daaraan waren vastgeklonken.

Noto Soeroto verhaalt een kleurrijke volkslegende, die er op neerkomt dat Njahi Lara Kidoel op zekeren nacht een orkaan verwekte, waarin een Europeesch schip verging. Slechts één man werd naakt op het Mataramsche strand geworpen, door de bevolking voor een wit zeemonster aangezien, uitgebannen door de zeegodin. Men sloot hem op in een kooi en bracht hem naar den vorst. Deze liet hem vastklinken aan den watoe gilang, die eens gediend had tot 's vorsten troonzetel. Het gewaande dier verkwijnde en op een morgen vond men het dood aan zijn ketting, nadat het kort tevoren nog eenige teekens op den steen had gegrift met een scherpen kiezel, dien de gevangene had kunnen machtig worden.

Hofmeyer vergezelde in 1816 den heer Van IJsseldijk, „vroeger gedurende achttien jaren Minister aan het Hof van Solo en Gouverneur van Java" [1]) op een gezantschapsreis naar de hoven van Solo en Jogja. Toen hij eens te Koeṭageḍé op den watoe gilang ging zitten waarschuwde de oude heer den jongeman tegen „heiligschennis en verachting van de vertoogen der Inlanders, om hunne heiligdommen niet te schenden".

Als voorbeeld deed Van IJsseldijk hun het verhaal van twee Europeesche soldaten, waarvan de één een Italiaan was, die uitrustten onder de gewijde waringins op het pleintje, klapperwater dronken, en den heiligen steen beschreven. Tevergeefs verzochten Inlanders hun die heiligschennis te staken; zij luisterden naar

---

[1]) De jonge ambtenaar was niet precies op de hoogte van de carrière van zijn chef en reisgenoot; de heer W. H. van IJsseldijk was van 1786 tot 1799 Resident van Jogja geweest, had daarna functies in den algemeenen bestuursdienst verricht, ook als lid van den Raad van Indië, en werd 15 April 1817 Resident van Solo, waar hij reeds op 12 Mei d. a. v. overleed. Het Gouvernement van Java's Noordoostkust was in 1808 door Daendels opgeheven.

geene vermaning. Eenigen tijd later stierven beide soldaten: zij waren vergiftigd.

De Redactie merkt daarbij terecht op, dat deze soldaten in zóó korten tijd onmogelijk in dezen harden steen zulke diepe, welgevormde en juist afgedeelde letters, woorden en regels, van zoo somberen en droefgeestigen inhoud bovendien, hadden kunnen griffen. Van IJsseldijk zal evenwel bedoeld hebben, dat de soldaten op den steen gekrast hadden, hun namen vermoedelijk. Er is inderdaad later door allerlei menschen heel wat bijgeprutst op den steen. En zoo'n oude Jogjasche resident kon van zulk eene gebeurtenis weten!

Van Ryckevorsel bezocht Koeṭageḍé met een groot aantal hooge Inlanders, die aan den ingang der heilige plaats werden ontvangen door een „priesterbende". Het is waarschijnlijk, dat hij van zijn gezelschap nog de beste inlichtingen terzake heeft ontvangen, maar deze waren dan niet aan den rechten man besteed. Want geen boek over Java bevat meer oppervlakkigheden en onjuistheden dan het zijne. Hij vernam dan: „Die steen moet reeds door de eerste Hollanders, die hier kwamen, op die plaats gevonden zijn. Hoe is die er gekomen? Er is een legende van een schipbreukeling, die bij den toenmaligen inlandschen vorst eerst slaaf, dan zoowat hofnar en tenslotte, dank zijner scherpzinnigheid, alvermogend minister zou zijn geweest".

Van Mook spreekt van de inscriptie als van „half berustende, half wanhopige verzuchtingen . . . . laatste noodkreet van wie weet welken krijgsgevangene uit de dagen der Compagnie".

Een degelijk en scherpzinnig onderzoek naar het opschrift is alleen ingesteld door Dr. Brandes in 1900. Hij trok er zelf op uit en constateerde dat het facsimilé van Buddingh, op eenige kleinigheden na, zeer goed was.

Sedert beschikken wij ook nog over de foto van Noto Soeroto. Deze is gehouden op de breedte van een kolom van het tijdschrift, zoodat de afmetingen iets meer dan de helft van die van Buddingh zijn. Zij stemt echter zóó sterk overeen met het facsimilé van Buddingh, dat men veronderstellen kan dat Noto Soeroto, hoewel uit Jogja afkomstig en destijds den steen ongetwijfeld bezocht hebbend, de inscriptie niet zelf nageteekend

heeft, doch het cliché van Buddingh's plaat automatisch liet verkleinen.

Noemen wij nu de Noordzijde van den steen A en zoo rechts omgaande de andere zijden B, C en D, dan is het opschrift en de ordening der zinsdeelen, met het door Brandes gevonden jaartal, aldus te omschrijven: In het midden een negendeelige zigzaglijn met hoeken van 60°. Brandes onderstelt dat deze zigzaglijn den bliksem voorstelt, nl. het symbool van Jupiter Tonans, die als Jupiter optimus maximus ook den Deus optimus maximus, onzen God den Heere, aangeeft. Onder den zigzaglijn staan aan de C-zijde de letters I G M, volgens Brandes beteekenend IN GLORIAM MAXIMAM. Wij achten deze onderstelling onwaarschijnlijk. I. G. M. is geenszins eene „gebruikelijke afkorting". In geen Woordenboek kon ik deze letters als zoodanig vinden; ook niet in de „Abbreviations in common use" van eene Engelsche Cyclopaedia, die 700 van zulke afkortingen bevat. Ook de heer P. C. Wessels S. J. verklaarde mij dat I. G. M. geen gebruikelijke initialen voor eene Latijnsche uitdrukking zijn. Met dezen meen ik dan ook dat deze letters eenvoudig de initialen zijn van den naam en misschien ook van de plaats van afkomst van den auteur der inscriptie.

Om deze letters en de zigzaglijn staat in een vierkant: (A) AD AETERNAM; (B) MEMORIAM; (C) SORTIS; (D) INFELICIS, „Ter eeuwige gedachtenis aan het ongelukkige lot", waarachter dan zou behooren: I. G. M., „van I. G. M.".

Om het door deze woorden gevormde vierkant staat in een cirkel gerangschikt: (A), „Ainsi va le monde"; (B) „Zoo gaat de wareld"; (C) „Cosi va il mondo"; (D) „Ita movetur mundus". Alzoo in het Fransch, Nederlandsch, Italiaansch en Latijn dezelfde spreuk.

Om dezen cirkel staan in een grooter vierkant deze zinnen: (A) „IN FORTUNA CONSORTES DIGNI VALETE"; (B) „QUID STUPEARIS INSANI; (C) VIDETE IGNARI ET RIDETE"; (D) „CONTEMNITE VOS CONTEMTU VERE DIGNI".

Buddingh vertaalt deze woorden aldus: (A) Lotgenooten vaart wel!; (B) Waarom wordt gij ontsteld of verbaasd, gij dwazen!; (C) Ziet onwetenden en lacht!; (D) Smaadt, gij die versmading overwaardig zijt!

In het woord „stupearis" zit een taalfout; tusschen „consortes" en „digni" zijn nog eenige haaltjes te zien van een begonnen en gecorrigeerde schrijffout. Dit hindert echter niet aan het geheel.

Onder elk der lange regels van dit groote vierkant vindt men aan de linker- en aan de rechterzijde elk een abbreviatur.

Beginnend onder B vindt men, telkens *rechts:* VID - LEG - INV en CUR. Brandes vermoedt dat deze afkortingen beantwoorden aan: Videte - Legite - Invenite - Currite, d. i. Ziet!, Leest!, Doorgrondt! Loopt! (n. l. om den steen heen).

De letters *links* onder de lange regels geven, volgens Brandes' scherpzinnige vondst, het *jaartal.*

Onder D beginnend vindt men, rechts omgaand: CIↃ; dan de cijfers voor de honderdtallen; vervolgens LX en tenslotte IX. Vóór dit IX „vindt men iets wat op een M lijkt", maar „hier zijn de halen ook weder zwak en niet van de behoorlijke of vereischte grootte". Buddingh teekende in 1838 die M duidelijk. Maar hoe dit zij, de aanwezigheid van dit teeken lijkt ons geen bezwaar tegen Brandes' lezing van het jaartal. Het is niet onwaarschijnlijk dat die letter er later is bijgekrast door iemand, die met de ouderwetsche schrijfwijze CIↃ voor 1000 geen weg wist, doch wel IX als Romeinsche cijfers zag en meende dat toch 1000 óók moest worden voorgesteld.

Maar nu die letters voor de honderdtallen.

Op Buddingh's teekening staat vrij duidelijk een D en een teeken dat men voor C of O kan houden. Brandes zegt: „IↃ is onduidelijk, er kan ook IↃↃ of DC staan, zooals ook in 1839 gelezen schijnt te zijn" (door Buddingh). Beneden zal blijken dat Brandes dit dubium oplost op historischen grond en er IↃ (of D) voor leest. Eveneens op historischen grond houden wij ons straks aan Buddingh en lezen IↃC. Alzoo wordt het jaartal CIↃIↃLXIX of CIↃIↃCLXIX, 1569 of 1669.

Er zijn nog eenige fragmenten van woorden in den steen gebeiteld. Wij meenen met Brandes dat deze voor het onderzoek geen beteekenis hebben. Boven den buitensten regel van B staat op zijn kop IOVI; boven D, midden, TEVI, doch naar vorm, richting en lijn incongruent met de andere letters van het opschrift. Rechts boven A staat AMELAN en iets lager daaronder LIE (?); links boven D staat SONG UTP (Buddingh teekende

voor dit laatste OUTP). De heer Serrurier merkte Dr. Brandes op, dat men hier had te lezen: A melan (cho) lic . . . song . . . Het lijkt wel verklaarbaar dat een Engelschman tot eene gedeeltelijke ontcijfering van de inscriptie is gekomen, en er uit had begrepen, dat deze bevatte „een droefgeestige zang . . .", en dat hij begonnen was zijne vinding op den steen te griffen, zooals ook anderen het noodig hebben geacht op den steen te krassen. Men denke aan Van IJsseldijk's verhaal van die twee soldaten, die dit ook maar niet konden nalaten.

Er zijn inderdaad kort vóór IJsseldijk's tijd heel wat Engelschen in Jogja geweest. Men weet dat Raffles op 1 Augustus 1812 den kraton aldaar bezette en – onder bedreiging met zijne troepen – den Soenan van Soerakarta en den Soeltan van Jogjakarta een contract opdrong, waarin beiden hun aandeel van Kedoe en Patjitan, de eerste bovendien Blora en Wirasaba (thans Madjaägoeng), de laatste Grobogan, Djapara en Djipang (Bodjonegoro), afstonden. Daarna stelde hij op 17 Maart 1813 in Jogja de Pakoealaman in met het tot 1892 bestaan hebbende kleine Corps van Pakoealam; hij verbande Soeltan Amangkoe Boewono II (Soeltan Sepoeh, die al van 1792 tot eind 1810 Soeltan was geweest en na zijn terugkeer uit de verbanning op Poelau Pinang en daarna te Ambon ten derden male Soeltan werd, van 17 Augustus 1826 tot zijn dood op 2 Jan. 1828). Ook vergrootte hij het grondgebied van zijn helper Mangkoe Negoro, dwong den nieuw opgetreden Soeltan Amangkoe Boewono III (Soeltan Radja) om zijn helper, den Kapitein-Chinees Tan Djin Sing, tot Radèn Toemenggoeng Setjadiningrat te verheffen en dezen eene flinke apanage af te staan.

Bovendien is niemand minder dan John Crawfurd in dien tijd twee maal Resident van Jogjakarta geweest, eerst van 1811 — 1814 en daarna van Januari tot Augustus 1816.

Die paar woorden Engelsch op den watoe gilang zullen er dus tusschen 1812 en 1816 bijgekrast zijn.

Dr. Brandes vermeldt nog „dat aan den rand van het groote gladde vlak van den steen een groote, omloopende rechte lijnband is getrokken, die zonder twijfel al oud is, maar ook doorloopt over het gedeelte, dat uitgesleten heet te zijn door het veelvuldige gebruik, dat van den steen als zetel zou zijn gemaakt".

Nu de kwestie: 1569 of 1669?

Brandes zegt: „Beide lezingen zijn niet wel in overeenstemming te brengen met den tijd van Sénapati (1575—1601), met wien de steen in de traditie in verband wordt gebracht". Dit is voorzoover onze bronnen betreft, niet juist. Noch Buddingh, noch Veth, die Buddingh's bericht aanhaalt, en die door Brandes als bewijsplaatsen werden genoemd, leggen eenig verband tusschen den steen en dien heerscher. De andere berichtgevers doen dit evenmin. Verder: „Het jaartal 1669 schijnt zelfs onmogelijk", want in 1645, toen Amangkoe Rat I (Soenan Tegal Wangi) aan het bewind kwam, werden de laatste 33 Compagniesgevangenen door den Mataram uitgewisseld, terwijl de 24 Hollanders, die in 1632 verraderlijk van Djapara naar Mataram waren gebracht, reeds in 1642 waren omgebracht". „Van beiden rest dus slechts 1569 en men zal moeten veronderstellen, dat de steen reeds van het opschrift voorzien naar Mataram, naar Pasargeḍé, mogelijk door Sénapati, van elders is overgebracht, die hem gevonden moet hebben bijv. ergens aan de noordkust (in Soerabaja, Gresik, Pati of Djapara), of wel hem aantrof in Padjang, waarheen hij dan onder Sultan Padjang gebracht zou moeten zijn. Het Hollandsch op den steen doet veronderstellen, dat het opschrift er door een Hollander op werd aangebracht; slechts en vooral bij iemand van zulk eene nationaliteit kan men in die tijden een combinatie verwachten van Latijn, Hollandsch, Fransch, Engelsch en Italiaansch, waarbij het hier zeker de aandacht trekt dat het Portugeesch gemist wordt. Maar als men er nu op let, dat de steen in Mataram naar alle waarschijnlijkheid geïmporteerd is, dan is daardoor een lijn van onderzoek geopend, die het misschien mogelijk maakt te eeniger tijd er meer licht omtrent te vinden".

Volgens Brandes' gissing zou dus een Hollander ergens buiten Java (want in 1569 was er zeer waarschijnlijk nog geen Hollander op Java en àls er een van zoo groote talenkennis geweest ware zou men zeker wel weten, wie dat geweest kon zijn) het inschrift hebben gegrift en zou de steen van elders, bijv. van één der Molukken, overgebracht zijn naar Java. Die Hollander, of althans Nederlandsch-spreker, zou midden in den „Portugeeschen tijd" daar moeten hebben vertoefd, 'n dertig jaren vóór het eerste Hollandsche schip in den archipel kwam. Jan Huygen van Linschoten vertrok pas in 1583 op een Portugeesch schip van Lissabon

en kwam niet verder dan Goa. Dirck Gerritsz. van Enkhuizen was in China geweest, maar keerde ook in 1589 met Linschoten terug naar Holland. Noord- en Zuid-Nederlandsche zeevaarders waren reeds op het eind der Middeleeuwen te Lissabon „als kind in huis"; als vrachtvaarders haalden zij er zout en wijn en brachten zij er Noorsche waren. Er zullen vrij zeker dus ook wel Nederlanders op Portugeesche schepen hebben gevaren, maar het lijkt heel twijfelachtig, dat zij aan de vaart op de tropen meededen. Zij hadden daartoe immers ook geen aanleiding vóór 1580, toen Portugal door de aanhechting bij Spanje tot de vijanden van Noord-Nederland ging behooren en hun vrachtvaart op Lissabon werd belemmerd.

Het is zeker (en dit zag Brandes over het hoofd), dat *Zuid*-Nederlanders bij de *Portugeesche* missiën werkzaam zijn geweest, misschien zelfs wel bij de eerste Franciskaner missie op Java (± 1584—1599) te Panaroekan [1]), maar hoe men ook speurt, 1569 lijkt te vroeg voor de mogelijkheid van dit uitgangspunt.

Eene zóó ver gaande onderstelling is niet noodig. Want de Dagh-Registers van 1667 en 1669, verschenen in 1895 en 1897, geven ons den draad in handen om met redelijke waarschijnlijkheid vast te stellen, wie de ongelukkige was, die te Koeṭageḍé als gevangene onder den wreedaard Amangkoerat I langzaam is doodgemarteld. Die man uit de Dagh-Registers was waarschijnlijk een gewezen Roomsch-Katholiek missionair priester.

Vooraf zij er aan herinnerd dat onder de missionarissen der Portugeezen en Spanjaarden personen voorkwamen uit heel Roomsch-Katholiek Europa. Geen wonder trouwens: Portugal en Spanje waren destijds de eenige landen, die in verre oorden koloniseerden, handel dreven en het R. K. geloof propageerden. Hun optreden had in even sterke mate den missiearbeid als het (werkelijke) koloniseeren en het handeldrijven ten doel. Roomsch-Katholieken met missionairen ijver (en die waren in de 16e en 17e eeuw talrijk) en avontuurlijken geest waren dus van zelve aangewezen op het Iberische schiereiland voor hun streven. Onder hen waren ook betrekkelijk veel Vlamingen, waaronder men zoowel

[1]) C. WESSELS, *De eerste Franciscaner Missie op Java.* Studiën, Dl. CXIII, 1930, p. 117-126.

R. K. Noord- als Zuid-Nederlanders heeft te verstaan. De berichten omtrent de R. K. missiën zijn uit Spaansche of Portugeesche bron afkomstig en in die talen noemde men immers alle Nederlanders met de aequivalente woorden voor Vlamingen. De „Vlamingen" uit de vertalingen behoeven dus niet uit Vlaanderen afkomstig te zijn. Brabant en Limburg zullen toen, zoo goed als nu, veel missionarissen hebben geleverd.

Onder de 34 novieten, die met P. Aegidius d'Abreu S. J. op 16 April 1618 als missionaris uit Portugal naar Indië vertrokken, waren 19 Portugeezen, 5 Italianen, 4 Duitschers, 1 Oostenrijker en 5 Vlamingen [1]). Een priester eener Portugeesche missie aan te treffen, die Hollandsch kent en een zinnetje in 't Fransch en het Italiaansch kan vertalen, is in zulk een milieu geen wonder! En Latijn heeft hij natuurlijk geleerd. Wij vermoeden dat ook de spelling „wareld" op den steen van een Zuid-Nederlander afkomstig is. Een Noord-Nederlander van dien tijd zou „wereld" of „waereld" hebben geschreven. Uit dezen tijd (9 Maart 1670) doet het Dagh-Register (van 1670 — '71, p. 23) ons kennis maken met den Nederlandschen pater Joan Theodorus van Wissinck, „in wereltlyck habyt als een Spanjaert gekleet". Deze was met een collega op een scheepje van den Soeltan van Banten uit Manila naar Banten gekomen en verzocht passage op een Hollandsch schip om naar Coromandel te gaan, terwijl de andere pater met een Engelsch schip van Banten naar Europa vertrok.

Om een ander voorbeeld van dit 16e- en 17e-eeuwsche internationalisme te noemen: op het Spaansche eskader onder den geboren Portugees Fernaõ de Magelhães, dat de eerste wereldomzeiling volbracht (1519 — 1522) waren 27 Italianen en 40 Portugeezen, verder Vlamingen, Franschen, negers en Arabieren. Onder die Italianen was Antonio Pigafetta, ons Nederlanders welbekend uit zijn Moluksche exploiten en zijn eerste Molukkenbeschrijving, een van het zestiental opvarenden (overschot van ong. 400 man), dat Spanje weder bereikte.

Ook Columbus was immers een Genuees in Spaanschen dienst?

Om de aandacht niet te zeer af te leiden zullen wij geen andere

[1]) C. WESSELS. *P. Aegidius de Abreu S. J. Een geloofsgetuige te Batavia † 1624.* Studiën, Dl. CXX, Dec 1933, p. 394 noot 2.

der bekend geworden Nederlandsche Roomsch-Katholieken meer noemen, die in Portugeeschen of Spaanschen wereldlijken of kerkelijken dienst hebben gestaan.

Verder is tot recht begrip van het onderstaande noodig er aan te herinneren, dat in 1669 de O.I. Compagnie tegenover Mataram nog voluit de politiek van onthouding volgde, nog droomde van werkelijke kolonisatie in en om Batavia en dat zij van Javanen als onderdanen niet wilde weten. De vorst van Mataram kon in zijn eigen rijk uitspoken wat hij wilde; dáármee bemoeide de Compagnie zich niet, behalve als haar eigen dienaren gevangen gehouden werden. En zelfs dàn miste haar optreden nog wel wat van de kracht en de fierheid, die noodig waren om eerbied te kweeken voor haar wenschen. Het zou nog een tiental jaren duren voor men te Batavia het volle inzicht kreeg in de uitholling en ontreddering, die de dynastieke macht van Mataram onder dèzen vorst had ondergaan.

Tenslotte vergete men niet, dat in 1669 de geest van het gros der Noord-Nederlanders tegen het Roomsch-Katholicisme als godsdienst nog zeer onverdraagzaam was.

De R.K. priesters, die clandestien het Compagniesgebied dreigden binnen te komen, werden nog scherp in het oog gehouden. Wel was er weinig gevaar meer dat zij de Portugeesch sprekende R.K. bekeerlingen van eenige kustplaatsen in Voor-Indië, die Coen en De Carpentier naar Batavia hadden gehaald en die naar den regel „cuius regio eius religio" tot Gereformeerden werden verklaard en als zoodanig behandeld (de voorouders der „Portugeezen" van Batavia) weer van hun Calvinisme zouden terugbrengen tot hun oude geloof, of in de Molukken de inlanders met het Roomsche geloof de Portugeesche beheersching zouden brengen, maar de oude zuurdeesem werkte nog genoeg door om de priesters zoo ongeveer als vogelvrijen te doen beschouwen.

Er was nog al wat Portugeesch verkeer van Goa naar Timor; ook de Dagh-Registers spreken daarvan. Als maar bleek, dat er geen gevaar was dat R.K. priesters te Batavia zouden komen en blijven, werden aan die schepen de gewone faciliteiten verleend. De knappe Mr. Joan Maetsuyker was in 1644 als Raad-extraordinaris naar Goa gezonden om met den Onderkoning d'Aveiras eene capitulatie en voorloopige wapenschorsing te sluiten en

deze had inderdaad tot eene vreedzame verstandhouding geleid. Deze Maetsuyker was Gouverneur-generaal van 1653 tot zijn dood in 1678, van zijn 46ste tot zijn 71ste jaar. Wij vermoeden dat het feit, dat hij G. G. was toen de priester, dien wij straks als slachtoffer van Amangkoerats wreedheid zullen voorstellen, in Mataram overleed, de oorzaak is, dat noch diens dood, noch diens naam ons werden overgebracht in de brieven, die de resident te Djapara aan den G. G. zond. Waar zelfs nietige gebeurtenissen werden gerapporteerd krijgt men den indruk dat dèze gebeurtenis opzettelijk werd verzwegen. En waarom dan? Omdat Maetsuyker bij de Compagniesdienaren voor een „verkapten Jezuïet" gold, in elk geval van Roomschen huize was en in Leuven gestudeerd had.

Valentijn, overigens getrouw overbrenger van alle praatjes en anecdoten, die in Batavia over Maetsuyker de ronde deden, prijst diens bestuursdaden en zegt zelfs van hem, dat hij was „de grootste en wijste Oppergebieder van Indien, die de Nederlandsche Maatschappij oit heeft gehad" [1]).

Toch kan Valentijn niet nalaten te vertellen: „Deze Heer Maetzuiker was een looze en doortrapte vos, waar van hij al verscheide zeldzame voorbeelden gegeven heeft. Zommige willen (niet zonder grond) dat hij een Jesuiet geweest zij. Immers ik heb eenige bijzondere redenen om dit te gelooven, behalven dat verscheide van zijne zeer nabestaande bloedverwanten, waarvan een zuster, die klop was, nog onlangs leefde, van 't Roomsch geloove zijn. Zeker Heer in Indiën heeft menigmaal tegen zijne huisvrouw gezegt, dat hij, noch Roomsgezint, dezen Heer Maatzuiker, en zijn broeder als Jesuiten gekend had, welke Juffer mij dat zelf wederom verhaalt heeft . . . . . [2]).

Elders [3]) klaagt Valentijn, dat de G. G. de predikanten zoo onder den duim hield „en nu door een Generaal, die men voor een Jesuiet hield, op zijn paapsch zoo styf doorgedrongen wierd". En: „hoewel hem al de verstandigen van Indiën in dien tyd voor een volslagen Jesuiet gehouden hebben, heeft hij dit egter te aller tijd zoo meesterlyk weten te ontveinzen, dat noit iemand hem daar af heeft kunnen overtuigen.

---

[1]) *Beschrijving van Groot Djawa ofte Java-Mayor* enz. Vierde Deel, verschenen in 1726, p. 298. [2]) l. c, p. 298. [3]) Ib. Dl. IV, 2e stuk p. 55.

Behalven zijn zuster die klop (die men my zegt dat eerst onlangs overleden is) heeft hy ook een zusters zoon gehad, Heere de Boer genaamt, die lange jaren te Amsterdam een vermaard Tooneelspeelder geweest is" enz. Enfin, Henrik Heere de Boer erfde een ton gouds van Oom Maatsuyker en „Zijn zuster, de klop, heeft 'er twee tonnen gouds af gekregen . . . ".

Men begrijpt dat in deze sfeer maar liever gezwegen werd over dien priester in Mataram.

Nu de Daghregisterberichten over dezen. Door Brandes' vaststelling van het jaartal is het mogelijk geworden den auteur der inscriptie met waarschijnlijkheid aan te wijzen.

Op 6 Juni 1667 rapporteert de resident Ocker Ockerse van Banten dat „twee monnicken met haer geselschap" daar aangekomen en tersluiks bij nacht doorgegaan waren (n.l. door den „boom"). Deze monniken kwamen uit Makassar (destijds een middelpunt van missionaire actie, op den weg van Goa naar Timor, Macao, de Philippijnen enz.), waar juist „groote verslagentheyt" heerschte, „alsoo de Bougys haer te lande hadden belegert, die het alles verdestrueerden en afbranden". Waarschijnlijk waren deze monniken dus uitgeweken uit Makassar wegens de heerschende troebelen.

Vijf dagen later zond de Raad van Indië een briefje naar den Resident Ockerse om hem te „ordonneren daerbij agt te nemen op de twee monnicken, daer van Macassar aengecomen, en ofse haer oock gedeguiseert herwaerts comen aen te begeven".

Den 18den Juni d.a.v. komt het jacht Buyksloot van Banten te Batavia aan, een brief brengend van res. Ockerse. Deze berichtte dat nu weer te Banten een Franciscaner monnik van Batavia was aangekomen, die met de twee anderen, daar tevoren van Makassar aangekomen, naar Timor dacht te vertrekken; „sij hadden aen den Sulthan versogt, dat haer mogte toegestaen worden vryheyt om haere superstitien te plegen, onder voorgeven, datse daer door de Portugeesen en meeste swarte van Batavia souden trecken, maer syn Hoogheyt had haer sulcx afgeslagen; oock en stonden sy by hem niet hoger te boek dan voor oproerige en onrustige menschen".

De toenmalige Soeltan van Banten was *Aboe'lfath Aboe'lfatah* (1651-1687), die in de geschiedenis bekend is gebleven als *Soeltan Ageng*, ook wel als Soeltan *Tirtajasa*. In 1667 leefde Soeltan

Ageng nog in vrede met de Compagnie, waarmee hij in 1659 een vredes- en vriendschapsverdrag had gesloten. De Compagnie was hem zelfs behulpzaam met het geven van gelegenheid aan zijn zoon om per schip de bedevaart naar Mekka te maken, waarom deze laatste dan ook bekend is gebleven onder den naam *Soeltan Hadji*.

Het is alzoo begrijpelijk, dat Soeltan Ageng in 1667 de Compagnie niet tegen zich in het harnas wilde jagen door aan het drietal missionarissen vergunning te geven onder de Bantensche en Bataviasche z.g.n. Portugeezen hun leer weer ingang te doen vinden, wat er op zou zijn neergekomen deze naar Banten te lokken en Batavia afbreuk te doen. Bantens handel bloeide weer en te Batavia maakte men zich ongerust dat de Nederlandsche vestiging door die concurrentie nog meer zou lijden. Bovendien was Soeltan Ageng een vroom Mohammedaan, die niet geneigd was om de Portugeesche missionarissen tegen de Compagnie uit te spelen. Politieke en godsdienstige belangen kruisten elkaar in zijne houding tegenover Compagnie en Missie.

Bijna 17 maanden lang hooren wij niets van het drietal missionarissen. Dan komt te Batavia den 6den November 1668 een brief d.d. 3 November van den resident van Banten, per Inlandsch vaartuig, met het bericht „Pangeran de Paty, soon van den Sousouhounang Mataram, had door een paep de dogter van den Sulthan tot Bantam ten huwelyk doen versoecken, dogh zijn Hoogheydt hadde den versoeker cort bescheydt en antwoort gegeven, namentlyck, dat hij daertoe noyt en soude verstaen".

Wie was die „paep"? In dien tijd had dit woord in den mond van Protestanten reeds zijne oude beteekenis verloren en was het een soort schimpwoord geworden voor een R.K. priester.

Het werd echter ook wel gebruikt voor „geestelijke personen" van een anderen godsdienst, die door hun kleeding als zoodanig kenbaar waren. Zoo vinden wij het ook een enkele maal gebruikt voor hadji's, die, zooals men weet, op Java na hun terugkeer uit Arabië de Arabische kleeding blijven dragen. Doch dan met de bijvoeging „Moorse paep" als uit het verband niet reeds blijkt dat een Islamiet is bedoeld.

En nu herinneren wij ons, dat de drie monniken van Banten naar Timor hadden willen gaan en dat alle Inlandsche verhalen

omtrent den auteur der inscriptie luiden, dat deze door een schipbreuk op Mataram's Zuidkust was terecht gekomen. En verder denken wij aan wat Van Ryckevorsel van zijn aanzienlijke tochtgenooten naar Koeṭageḍé had vernomen, n.l. dat één dier schipbreukelingen eerst slaaf, dan zoowat hofnar, en tenslotte, dank zij zijne scherpzinnigheid, alvermogend minister zou zijn geweest.

Nergens kon worden vernomen dat het drietal missionarissen op Timor is aangekomen.

Het is alzoo waarschijnlijk, dat het drietal in den Westmoesson 1667-'68 volgens hun plan naar Timor was vertrokken, om de Zuid van Java heen, teneinde geen gevaar te loopen te worden gemolesteerd door Compagniesschepen. De resident te Banten zal hen waarschijnlijk wel gaarne hebben zien heengaan om van den last af te zijn op te passen, dat zij niet naar Batavia zouden ontsnappen. Onderweg naar Timor leden zij schipbreuk; de drie missionarissen kwamen terecht in Mataram. Van twee hunner hooren wij verder niets; waarschijnlijk hebben zij eene gelegenheid gevonden om weg te komen. De derde, vermoedelijk een Zuid-Nederlander, wiens naam dan aan de initialen I. G. M. beantwoordt, is vrijwillig of gedwongen bij Soenan Amangkoerat I gebleven. Het is niet onmogelijk, dat deze I. G. M., toen hij bij den Soenan in zoo hoogen gunst stond, zijne roeping en functie zoodanig vergeten had, dat het contact met zijne collegae er geheel door was afgebroken en deze onverschillig waren geworden omtrent den afvalligen priester. De inhoud der inscripties en de afwezigheid van eenig verder bericht over den in ongenade gevallen gunsteling van den Mataramschen Soenan zouden zich aldus gereedelijk laten verklaren.

Wat wij weten omtrent den aard van dezen vorst en omtrent vele andere Europeanen, door een avontuur in handen gevallen van een gekleurden vorst, maakt het verhaal, door Van Ryckevorsel vernomen, wel aannemelijk. Nog in onzen tijd komen dergelijke avontuurlijke belevenissen van Europeanen voor. I. G. M. was aanvankelijk een soort speelpop van den wispelturigen Soenan en kreeg langzamerhand grooten invloed bij den wreeden zwakkeling. Hij was lang te Banten geweest en zal vermoedelijk vrij hoog hebben opgegeven van zijn vriendschap met den Soeltan

van dit land en zijn invloed aldaar. Dit bracht den Soenan op de gedachte hem met het huwelijksaanzoek te Banten te belasten.

Dit aanzoek werd verworpen en — zooals dit gewoonte was aan het Mataramsche hof — moest de boodschapper met zijn leven boeten voor zijn gebrek aan succes. Amangkoerat zal den blanke vermoedelijk niet direct hebben laten ombrengen, maar liet hem gevangen zetten in den verlaten kraton van Koeṭageḍé, onder omstandigheden waarvoor wij huiverend terugschrikken bij het doordenken.

De ongelukkige had den watoe gilang onder zijn bereik en doodde de eindelooze uren zijner marteling door op den steen, in de talen die hij kende, het inschrift te beitelen en aldus zijn ongelukkig lot aan de nakomelingschap bekend te maken.

Het inhouwen der letters in den harden steen geschiedde zoo correct en regelmatig, dat men tot de onderstelling komt, dat de gevangene in zijn jonge jaren het beroep van steenhouwer had uitgeoefend.

De houding van den Soesoehoenan tegenover de Compagnie was in denzelfden tijd nog zeer dubbelzinnig. In Aug. 1668 verzocht hij den G. G. dringend een gezantschap naar Mataram te zenden; het moest speciaal iemand van Batavia zijn, „iemand waar hij mee kon spreken". Op 19 Sept. '68 vertrok dan ook het lid van den Raad Abraham Verspreet met gevolg van Batavia naar Mataram, met de noodige geschenken; de onderkoopman Amelis de Valee ging mee om den overleden resident van Djapara Juriaan Propheet te vervangen. Op 29 Sept. arriveerde de ambassadeur te Djapara, op 12 October vertrok hij naar boven; arriveerde den 15den Oct. te Mataram; den 16den ontmoette hij den Soenan. Hij deed alle moeite om er achter te komen, waarom de Soenan toch eigenlijk eene zoo hooge ambassade had verzocht, doch tevergeefs. Men zeide hem alleen, dat de bedoeling eigenlijk was dat elk jaar zulk een gezant naar Mataram zou komen.

De oudste zoon, de Pangéran Adipati, had alle moeite gedaan Verspreet te spreken te krijgen, maar men had dezen sterk afgeraden hem te ontvangen, omdat het toch maar te doen was om dezen in allerlei intrigues te betrekken. Den 22sten Oct. kreeg de gezant den traditioneelen inhoudloozen brief van den Soenan

en vertrok hij meteen maar weer; den 25sten kwam hij te Semarang, trok vandaar over Demak naar Djapara, ging aan boord en was 11 Nov. 1668 weer terug te Batavia.

Daarna liet de Soenan zijn vertegenwoordiger te Djapara naar Mataram komen en ter dood brengen, „omdat deze geheel valschelijk gedaan had alsof de Soenan te Batavia op het zenden van een gezant had aangedrongen". De gewone Mataramsche truc dus, om bij het eigen volk den indruk te wekken alsof de Compagnie bang was voor Mataram en zich onderdanig betoonde jegens den Soesoehoenan. Deze maal was er bijzondere aanleiding de Compagnie in de oogen des volks nog eens te vernederen; zij had immers juist een groot succes behaald in Makassar, een succes, waarover de Soenan alles behalve gesticht was.

Het was echter de laatste maal dat dit slimmigheidje gelukte. Dat Verspreet iets van beteekenis zou hebben kunnen hooren of zien van wat er te Mataram omging lijkt wel uitgesloten.

Alle berichten over de schanddaden van den Soenan, die het Dagh-Register vermeldt, had De Valee bij geruchte vernomen. Van de behandeling van den ex-priester te Mataram zal hij ook wel hebben gehoord. Hij zal het niet oirbaar hebben geacht deze door te geven.

De oorsprong en de beteekenis der steenen.

Marta Astana van Koeṭagеḍé zegt niets over de inscriptie van den watoe gilang, noch over de verhalen omtrent zijn afkomst of over zijn gebruik als zetel van een vorst. Hij deelt alleen het „men zegt" mede, dat de oproerling Kjahi Wanabaja Mangir den steen als wapen gebruikte.

Volgens Buddingh is de steen 3 à 4 duim dik en de kleur blauw. Bij Marta Astana is hij zwart, bij Noto Soeroto „zwartglanzend" en „blauwzwart"; Van Ryckevorsel spreekt van „een zwart marmeren zerk"; Van Mook van een „groote, vierkante, zwarte watoe gilang", Buddingh schijnt beter waarnemer dan geoloog, als hij zegt: „Men rekent dezen steen onder de basalt- of liever leisteenen en beweert dat deze soort niet op Java tehuis behoort". De uitholling bestaat bij hem uit twee afdruksels of „moeten", die daarin ingesleten zijn, aldus de legende, door de bovenbeenen van een voormaligen Soeltan, die hem bestendig

tot zitbank gebruikte. Hij wijst er echter terecht op, dat de vorm der toevallige uitholling juist de oorzaak van het ontstaan der legende zal zijn geweest. Volgens Noto Soeroto en Buddingh beweert de overlevering dat de steen tot troonzetel van Sénopati had gediend.

Op de begraafplaats te Koeṭageḍé ligt ook een zwarte grafsteen op „een eigenaardig, zeer klein graf . . . van Kjahi Datoek Palèmbang, die de leermeester van Pemanahan zou zijn geweest" [1]).

In hetzelfde regentschap Bantoel, waarbinnen ook Koeṭageḍé ligt, vindt men nog een vereerden steen, n.l. in het Jogjasche Kalkmergelgebergte, waartoe nog de legendenrijke kalkgroeven van Gamping behooren. In dit gebergte ligt n.l. een grot, de *Goewa Setjang*, bij de désa *Slarong*, onderd. *Padjangan*, d. *Pandak*, 10 km ten Z.W. van Jogjakarta. Die grot, aldus verhaalt men, diende aan Pangéran Dipa Negara tot bidplaats en oord voor zijn contemplaties. In de buurt ligt een groote steen, óók plat, óók zwart, waarop P. Dipa Negara eveneens gaarne zat te mijmeren over de eeuwige dingen. Deze steen kreeg den naam „ambar maja", dat zooiets beteekent als: glanzend en welriekend.

Hier dus een „heiligheid" die in minder dan een eeuw is ontstaan [2]).

Twee andere *watoe gigilang* komen voor in Banten. Een dezer wordt reeds genoemd in de Sadjarah Banten [3]).

Ook Van de Wall [4]) en Groenhof [5]) verhalen er van. De laatste

---

[1]) VAN MOOK, l.c. p. 358.

[2]) De meening dat alleen eene gebeurtenis van eeuwen her eene gewijde traditie zou kunnen doen ontstaan is onjuist. De eerbiedige schroom, waarmee de eenvoudige van geest een hem geheel vreemd en wonderlijk voorwerp beschouwt, kan na korten tijd reeds legenden in het leven roepen, als hij aan dat voorwerp een oud geloofsbegrip kan verbinden, bijv. omtrent de magische kracht van steen of metaal, de verdienstelijkheid van strenge ascese en diepgaande contemplatie, de verdiensten van vermaarde Islamverkondigers of heiligen, de grootheid van een vorst en rijksstichter uit het verleden e. d. g.

[3]) HOESEIN DJAJADININGRAT, *Critische beschouwing van de Sadjarah Banten*. Acad. Proefschrift. Haarlem 1913, p. 33, 34, 53, 116, 179.

[4]) V. I. VAN DE WALL, *Korte gids voor Oud-Banten*, Batavia, z j. p. 12. Id. *Oud-Banten en zijn monumenten*. Ned. Indië Oud en Nieuw, 18e j. 1933, p. 27-32 en 66-70. ald. p. 69.

[5]) G. P. GROENHOF, *Enkele geschiedkundige plaatsen in Bantam*. Jaarv. Top. Dienst in N.I. 1919, II p. 89-99, aldaar p. 96.

geeft in een gekleurd situatiekaartje, 1 : 40.000, de juiste ligging van beide en in een der foto's de afbeelding van een der twee. Deze heeft weer den vorm van een groote zerk en draagt geenerlei inscriptie.

De Sadjarah Banten (Zang XVIII) verhaalt dat *Hasanoe'ddin* van Tjarebon (zoon van Soenan Goenoengdjati en beschouwd als stichter van het rijk Banten) bij zijn bekeeringswerk aldaar den watoe gigilang tot zetel had. Op dezen steen had *Baṭara Goeroe Djampang* gezeten toen hij zijn ascese (tapa) verrichtte. Zóó onbewegelijk had hij zitten peinzen, dat ĕmprit (vogeltjes) intusschen hun nest hadden gebouwd in zijn kĕtoe (muts). Deze Hindoe-heilige was nu ook tot den Islam bekeerd.

In Z. XIX wordt verhaald dat Soenan Goenoengdjati een bezoek bracht aan Banten en zijn zoon opdroeg aan de kust een stad te bouwen op een door hem aangewezen plaats. De *watoe gigilang* mocht vooral niet worden verplaatst, daar dit de ondergang van het land zou inluiden.

In Z. XLIV wordt de stad Banten beschreven en gezegd, dat de watoe gigilang onder den „waringin koeroeng" bij de „srimanganti" lag. Djajadiningrat zegt dat de watoe gigilang thans nog in den stam van een waringinboom is te zien. Hij heeft dus het oog op den steen die midden op den aloen-aloen ligt, ten N. van de plaats der vroegere „Pakoewon" (de fortwoning des Soeltans), tusschen den weg en het riviertje, die beide naar het fort Speelwijk en de zee leiden. Groenhof en Van de Wall noemen dezen watoe gigilang „een steenen bank", waarop destijds hooge rijksambtenaren in hunne waardigheid werden bevestigd. De andere watoe gigilang, die waaraan Groenhof en Van de Wall de wonderverhalen toekennen, en wiens bestaan Djajadiningrat in 1913 nog niet schijnt te hebben gekend, is die welks foto Groenhof geeft en die te vinden is ten Z.W. van de vorige, thans op het achtererf eener Inlandsche woning, vlak bij de vroegere gracht en muur van de „pakoewon". Deze steen is wellicht de in de Sadjarah Banten bedoelde, gelet op zijne ligging ten opzichte van den waringin koeroeng. Groenhof en Van de Wall verhalen, dat deze steen ligt op een onderstel van rooden baksteen van ong. 3/4 m hoogte, en dat hij diende tot zetel van de Soeltans; volgens Van de Wall bij de „sapton's" (paardenrennen op Zaterdag,

Saptoe) en „sodoran's" (tournooien met de korte lans of sodor), volgens Groenhof bij volksvergaderingen. De Soeltan werd er dan heen gedragen in een draagstoel, welke op den steen werd geplaatst. Ook werden volgens Van de Wall hier de vorstelijke bevelen en wenschen den volke bekend gemaakt.

Valentijn bezocht Banten op doorreis in 1694 en spreekt niet over den watoe gigilangan. Op zijn fraaien plattegrond van de stad (*Beschrijving van Groot Djawa*, IV, 1726, p. 214) zijn aangeduid „'s Konings Baleys of Sitplaatsen en boomen daar hij gemeenlijk zijn Raads-vergaderingen houd". Destijds was dus de steen waarschijnlijk niet meer als zoodanig in gebruik.

Om laatstgenoemden steen zijn de legenden geweven, die betrekking hebben op Maulana Hasanoe'ddin en den asceet Baṭara Goeroe Djampang. Volgens eene dezer, verhaald door Groenhof (l. c. p. 96), is de steen temidden van een schitterend licht over zee komen aandrijven en zat Goeroe Djampang er op. Deze deed zijne voorspellingen en zou over het Bantamsche rijk waken als Maulana Hasanoe'ddin een gedane gelofte niet schond; daarna loste zich de Goeroe Boeda in een nevel op en verdween.

Het woord gilang, goemilang, gigilang beteekent glimmend, blinkend, schitterend, glanzend. In „watoe gilang" heeft dit woord niet maar de gewone adjectieve beteekenis, in den zin van: een steen van glimmende substantie, of een gepolijste steen. De Javaan van heden bedoelt er speciaal een zwarte, fijne, gladde steen mee in zerkvorm, waarop voorbijgangers even kunnen rusten. Een synoniem ervan is dan ook „watoe koemlasa", van „klasa", een zit- en ligmatje. In het Oud-Javaansch heet zulk een steen „watoe sajana", in het Sanskrit is „çayana" leger, rustplaats; „çumayana" is „zekere steensoort" (volgens Juynboll's Oud-Jav. — Ned. Woordenlijst). In de bekend gemaakte Oud-Javaansche litteratuur komt de watoe sajana enkele malen voor in de beteekenis van een steen als vorstelijke zetel (Kern, *Kawi-studiën*, Arjuna Wiwaha Z. 1 en 2, 1871, p. 118; *Adji Saka*, ed. Gaal-Roorda, 1857, Woordenlijst p. 105, en de plaatsen door Juynboll l. c. p. 566 aangewezen), maar een oordeel over den oorsprong en de oorspronkelijke beteekenis dier steenen geven deze taalkundigen niet.

Na het bovenstaande achten wij voldoende bewezen, dat men hier heeft te maken met een „Indonesisch reliek", met de gedachte aan de oude *investituursteenen*, zooals die door Van Eerde zijn beschreven [1]) van Gowa, Boetoeng en Batjan. Zoo is dan een band te meer gelegd tusschen de bijna vergeten overblijfselen van steenenvereering op het huidige Java en de nog in zwang zijnde regenbezwering door de kernsteenen des lands in het Oosten van den Archipel.

Op Java moeten wij ons het gebruik van steenen als inhuldigings- of kroningssteenen eenige eeuwen verder in het verleden denken. Hier immers heeft het Hindoeïsme een duizendtal jaren intensieven invloed geoefend op het gelooven en de religieuse handelingen, zoo al niet van het volk, dan toch van de vorsten, terwijl de Makassaren weinig Hindoeïsme hebben gekend en om zoo te zeggen ineens overstapten van het animisme in den Islam. Bij Hindoe-Javaansche vorsten geschiedde de investituur reeds niet meer staande op een steen, doch door het „bhiséka", terwijl de stichting van een rijk werd aangeduid door het oprichten van een linggam. De Hindoesche invloed openbaart zich ook in de verhalen van asceten, die op deze steenen in diepe meditatie onbewegelijk neerzaten. Want wat was in dezen gedachtenkring verdienstelijker dan deze ver doorgevoerde ascese? Het „zitten" van den kluizenaar op zijn „zitsteen" (watoe koemlasa, watoe sajana) is van dezelfde kracht als zijn „dèpok", plat op den grond zitten (zooals kluizenaars ook veel deden; „dèpok", „dĕdèpok" beteekent ook „als kluizenaar leven" en „kluizenarij"). Op den eerbied voor de ascese volgde die voor de Islamitische geloofsverbreiders, welke zich eveneens in de legenden weerspiegelt. De oude heilige steen blèef natuurlijk bij het volk een object van vereering, doch het doel, de grond der heiligheid, wijzigde zich naar de wijziging van het religieuse voelen. En daarmee ook de legenden omtrent die steenen.

Dat niettemin het oorspronkelijke doel nog niet geheel uit de volksherinnering is verdwenen wordt bewezen door het Bantensche verhaal, dat de rijksstichter op den steen zat en deze later ook

---

[1]) J. C VAN EERDE, *Investituur-steenen in Zuid-Celebes.* Tijds. Kon. Ned. Aardr. Gen. Dl. XLVII, afl. 5. 1930, p. 813-826. Geill.

als zitplaats van den vorst in gebruik bleef bij openbare feesten. De investituur-gedachte leefde voort in het gebruik om hooge ambtenaren op dien steen „in hun ambt te bevestigen", dat is in hun nieuwe kwaliteit aan het volk voor te stellen. De gedachte aan den „stamsteen" vindt zijne uitdrukking in den last aan Hasanoe'ddin door zijn vader gegeven, om precies op diè plaats zijn stad te bouwen en den steen niet te verplaatsen.

Bij de vorsten en aanzienlijken leefde blijkbaar al in de 17de eeuw geen eerbied meer voor den watoe gilang. Anders zou de Soenan van Mataram wel hebben belet dat er een vreemd inschrift in werd gebeiteld. De grooten der wereld laten nog altijd de volksheiligdommen onaangetast, al hechten zij er zelf geen waarde meer aan.

De investituursteenen van Celebes waren uit den hemel gevallen. Er zijn ethnologen, die in deze legende eene uiting van den eeredienst der in den hemel vertoevende voorouders zien. De watoe gilang van Java kwam uit het buitenland, was in elk geval niet zóó maar een steen, en bereikte op eene wonderdadige manier over zee het eiland (Banten). Dit leidt tot de vragen: van welke steensoort zijn die steenen te Koeṭageḍé en te Banten? Komt deze steensoort inderdaad nergens op Java voor? Deze vragen leggen wij met aandrang voor aan een geoloog op Java. Moge één dezer eens de moeite nemen de steenen te gaan definieeren.

Dan deze vraag: Waarom zijn deze steenen volgens de beschrijvingen en de vertalingen in de woordenboeken fijn, donkerblauw of zwart, en waarom hebben zij den vorm van een zerk? Het bijzondere zit blijkbaar in de substantie en de kleur. Dit leidt tot de gedachte dat zij van elders zijn ingevoerd en elders bewerkt. En dan herinnert men zich, dat de Compagnie de steen voor grafsteenen en -tomben, wapenkassen, estrikken enz., zoowel voor Batavia als daarbuiten, invoerde van de kust van Coromandel. „Eene enkele maal zijn ze van „blauw arduin" of „blauwe kuststeen", maar in den regel van een grijze, buitengewoon harde soort „kuststeen", die deskundigen hoornblende noemen; bij de Compagnie heette ze „arduin". In de buurt van Sadraspatnam was eene Compagniessteenhouwerij en wij zien herhaaldelijk dat vloersteenen, drempels, „regtstanders tot poorten", „middenstanders" en zerken van Coromandel worden overgezonden. Bij den bouw

der Hollandsche kerk in 1733 zond men mallen van pilaren en bogen daarheen, ofschoon Heydt een weinig later het steenhouwerswerk in het Ambachtskwartier prijst. „Daaruit volgt dus, dat op Coromandel meer in het groot werd gewerkt dan te Batavia" [1]).

De invoer van Coromandelsteen op Java, hetzij donkerblauw of grijs, kan zeer wel ook vóór den Compagniestijd hebben plaats gevonden.

De geologen berichten, dat op Java ook wel zeer harde, dichte en homogene kalkgesteenten voorkomen in het neogeen (jonger tertiair, speciaal in Verbeek's étage m_3) [2]). Deze werden door Javanen uitgehakt en bewerkt. Zij zijn afkomstig van Ngimbang en Mantoep (reg. Lamongan). Dit is blijkbaar de steen bij de Javanen bekend als „watoe tjendana". De kleur van deze wordt echter uitdrukkelijk opgegeven als „von weisslich-gelben Farbe", „lichtgeel tot grijswit", „wit" of „rose". De pertinente toekenning van een donkerblauwe of zwarte kleur aan den watoe gilang laat zich daarmee niet vereenigen. Alleen citeert Veth plaatsen, die spreken van een zeer zachte, blauwachtig grijze zandsteen van de Solo beneden Ngawi, die in zachten staat gemakkelijk bewerkt kan worden, maar een donkere kleur krijgt en hard wordt als hij aan de lucht wordt bloot gesteld; deze steen werd te Toeban, Sidajoe en Gresik o.a. verwerkt tot grafzerken voor vorsten en grooten [3]). Vermoedelijk zullen er nog wel meer „watoe gilang" op Java aan het licht komen buiten het hier besproken drietal.

De vier *watoe tjanṭèng* zijn blijkbaar groote rolsteenen uit eene rivier, die de aandacht hebben getrokken door hun regelmatig afgeronden vorm. Zij behooren tot de categorie van steenen, die de Javaan nu nog met eenigen eerbied zal bewaren, omdat er iets bijzonders aan is. Noto Soeroto en Van Ryckevorsel noemen ze niet eens. De plaats en het aantal dezer steenen is blijkbaar sedert 1838 veranderd. Buddingh vond „aan de linkerzijde van dezen raadselachtigen steen [den watoe gilang] .... een steenen

---

[1]) DE HAAN, *Oud Batavia* II, Batavia 1922, p. 164.

[2]) Zie bijv. JUNGHUHN, *Java, seine Gestalt* etc. 2e druk der Duitsche uitgave, Leipzig 1859, IIIe Abteilung p. 216, 217; VERBEEK en FENNEMA, *Geol. Beschr. van Java* I, Amsterdam, 1896, p. 41 sub 11, p. 47, 188.

[3]) VETH, *Java*, 1e uitg. III, Haarlem 1882, p. 792 en daar genoemde bronnen.

vijzel, gelijk aan die welke in de Apotheken gebruikt worden, doch van bijzondere grootte en zwaarte, en overigens op een voetstuk, waarin vier ronde holten of kuilen gebeiteld zijn, drie steenen ballen van verschillende kleur, grootte en zwaarte, welke volgens dezelfde Legende tot spel en vermaak des bovengenoemden Sultans zouden gediend hebben" [1]). Van Mook [2]) spreekt van „eenige zware, geel steenen kogels, de watoe tjanṭèng, waarmede naar het volksgeloof Sénapati gebikkeld heeft". Marta Astana's verhaal [3]) stemt overeen met de foto van Noto Soeroto: „de grootste is even groot als een gewone genṭong [een steenen kookpot], de zwarte ronde even groot als een klappernoot met de tabon [buitenschil] er nog om; de twee overige zijn iets kleiner en rood. Men zegt dat deze steenen overgebleven zijn van de gaṭèng [kinderspel met sawoe- of tandjoengpitten, een soort bikkelen] van Radèn Rangga". Dus in zijn kinderjaren was Panembahan Sénapati al zoo geweldig sterk, dat deze steenen hem tot gaṭèng dienden, gelijk vruchtenpitjes bij gewone kinderen.

De steenen zijn lang niet zuiver bolvormig. De grootste heeft eer den vorm van een Goudsche kaas. Alle vier liggen ze netjes op een onderlaag van gestapelde tegels.

---

[1]) l. c. p. 21 en 254 [2]) l. c. p. 361. [3]) l. c. no. 7, 24 Jan. 1934, p. 104.
